

/// Bandi István

=== Szembenézés a múlttal =

Az állambiztonsági örökség feltárásának
első lépései Moldovában

Alexandru Malacenco: *Instituționalizarea puterii
sovietice în RSS Moldovenească în anii 1944–1946:
contribuția organelor NKGB–MGB*¹

Chișinău, 2022. 204 oldal

A két világháború között a Román Királyság részét képező Besszarábia a Ribbentrop–Molotov-paktum következtében a Szovjetunióhoz került, majd a Barbarossa-hadművelet megindulásával, 1941. június 22-ével a román csapatok visszafoglalták. A hadihelyzet azonban rövid időn belül megfordult, és a szovjet csapatok újból bevonultak a Dnyeszter és a Prut folyók közötti területre, sőt menetelésük tovább folytatódott Nyugat felé. Alexandru Malacenco kötete ezzel a szovjet katonai bevonulással veszi kezdetét.

A szerző a kronológiai kiindulópontot 1944 márciusában határozta meg, amikor a Vörös Hadsereg csapatai behatoltak Besszarábia területére és ezzel együtt a párt és a szovjet biztonsági szolgálatok az államapparátusba, jelezve a szovjet rezsim visszaállítását. 1946

második fele pedig az időhatár végét jelöli. Ebben az időszakban zajlott le a Szovjetunióban az állami intézmények reformja, így többek közt az Állambiztonsági Népbiztosságot (NKGB) Állambiztonsági Minisztériummá (MGB) alakították. És ez

¹ == A mű címének magyar fordítása: A szovjethatalom intézményesülése a Moldovai SZSZK-ban 1944–1946 között. Az NKGB–MGB tevékenysége.

nemcsak az intézmény átnevezését jelentette, hanem komoly átszervezést is, a háborúból a béke időszakába való átmenetet, vagyis a szovjet állam alkalmazkodását a háború utáni valósághoz. Ezeket a folyamatokat a szerző kutatásai révén a Moldovai SZSZK területére fókuszálva vizsgálta.

Malacenco arra törekedett, hogy tisztázza a Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaságban az NKGB–MGB szerepét a szovjetizálásban, illetve a szovjethatalom intézményesülésében. Rendkívül előnyös az olvasó számára, hogy Malacenco a fogalomhasználat pontosításával kezdi munkáját, hiszen – mint megállapítja – a legtöbb történetíró, aki a szovjethatalom Moldovai SZSZK-beli újbóli berendezkedéséről értekezik, az „állambiztonsági szervek” kifejezést használja, ide értve az NKGB–MGB² tevékenységét is.

Így a nem szakavatott olvasó számára érthetővé tette és pontosította a zavaró és következetlen értelmezést, hogy mikor használja a Szovjetunió esetében az NKGB, MGB, KGB kifejezést, és mikor a Moldovai SZSZK esetében az NKGB, MGB, KGB megnevezést. Ezzel a fogalmi tisztázással sikerült pontosan elkülönítenie a szovjet és a tagállami állambiztonsági szerveket.

Malacenco monográfiája a 2022 márciusában a Moldovai Állami Egyetemen azonos címmel megvédett doktori dolgozatának szerkesztett változata. Ötévnyi kutatómunkája során számos olyan, korábban minősített iratot sikerült felszabadítania, amelyeket még a 2010-ben államelnöki rendelettel felállított Moldovai Köztársaság totalitárius kommunista rezsimjének tanulmányozásával és értékelésével foglalkozó bizottságnak³ sem sikerült. Malacenco monográfiája kétségtől úttörő vállalkozás, hiszen a moldovai, illetve román nyelvű történeti szakirodalomban elsőként mutatja be részletekbe menően az állambiztonsági szervek szerepét a szovjethatalom moldovai megszilárdításában az említett időszakban. A mű értékét forrásgazdagsága hitelesíti, amennyiben a szerzőnek sikerült adatolnia a moldovai területeken végbement intézményi változásokat a Moldovai Köztársaság és Románia levéltáraiból származó új források alapján.

A szisztematikus levéltári feldolgozó munkával a moldáv történész a politikai rendőrség korabeli intézményeinek szervezettörténete mellett azok szerteágazó tevékenységének vizsgálatával modellszerűen feltérképezi a szovjet biztonsági szervek jellemzőit. Azt a logikát is bemutatja, hogy a titkosrendőrség hogyan építette fel jellemzően „árnyékból” az új tagköztársaság totalitárius rendszerét. A moldáv kutató kitűzött célja az volt, hogy alapos jegyzet- és forrásapparátussal támassza alá a titkos-

2 = NKGB (НКГБ, Народный Комиссариат Государственной Безопасности СССР): Állambiztonsági Népbiztosság, a Szovjetunió politikai rendőrsége 1941 után, illetve 1943–1946 között. 1946 márciusától a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériumává (MGB, Министерство Государственной Безопасности СССР) alakult át.

3 = A Moldovai Köztársaság totalitárius kommunista rezsimjének tanulmányozásával és értékelésével foglalkozó bizottság (Comisia pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova).

szolgálatok sajátos eszköz- és módszerhasználatát, amellyel hozzájárultak a szovjethatalom kiépítéséhez. A moldovai szakirodalomban egyedülálló az a bizonyítási eljárás, amellyel a szerző kimutatja a szovjethatalom megszilárdítása és a titkosszolgálati szervek közötti közvetlen kapcsolatot. Ezzel összehasonlította a volt szocialista blokk országaiban és egy, Szovjetunió belüli tagköztársaságban lezajlott szovjetizálást.

Malacenco három fejezetben tárgyalja a szovjethatalom intézményesülését a Moldovai SZSZK-ban 1944–1946 között, illetve az NKGB–MGB hozzájárulását ehhez. Az első fejezetben az említett szervezetek szerepét vizsgálja a történelmi források tükrében. E vonatkozásban a szakirodalmat időrendben, historiográfiai analízissel dolgozza fel arra fókuszálva, hogy az általa felvetett jelenség mennyire tükröződik a különböző korszakokat vizsgáló munkákban. Ebből kiderül, hogy a téma levéltári forrásai csak a Szovjetunió szétesése után váltak elérhetővé, ezért az eddig szakirodalom még mindig nem mondható gazdagnak. Sőt, a korszakot és az említett állambiztonsági intézményeket a napjainkig megjelent művek csak érintőlegesen vizsgálták. A bemutatott történelmi irodalom a kronológiai elven túl a szovjet historiográfiai és a Szovjetunió szétbomlása utáni általános munkáktól, kézikönyvektől halad a szakirányú munkák irányába, így adva komplex képet az állambiztonsági szervek szervezettörténetét, illetve ezen tematika részkérdéseit tárgyaló román és moldáv forráskiadásokról és szakirodalmi termésről.

A Szovjetunió bukása előtt a titkosszolgálatok professzionális feldolgozása csak az intézmény keretein belül volt lehetséges, így nem meglepő, hogy a szerző is csak két olyan munkára tudott támaszkodni, amelyek 1991 előtt jelentek meg, és azok is belső használatra. Az egyik egy 1972-ben kiadott állambiztonsági szakszótár, a másik pedig egy szervezettörténetet áttekintő kézikönyv, amely 1918-tól 1971-ig vizsgálja a fontosabb szervezettörténelmi változásokat. Noha az eredeti feldolgozások nem hivatkoztak moldovai levéltári, irattári forrásokra, mégis nagy segítséget jelentettek a fogalmi tisztázáshoz, illetve a moldovai NKGB–MGB szervei által használt módszerek és eljárások megértéséhez, és más forrásokkal összevetve kiegészíthetik a Moldovai SZSZK-ban az NKGB szervezettörténetének jobb megismerését.

A szerző nem állhatott óriások vállára, hiszen a kutatási hipotézisét megalapozó szakirodalom, mint utaltunk rá, csak közvetett módon érintette a kötet témáját. A Szovjetunió összeomlása után megjelent általános jelenkortörténelmi termésből főleg azokat a műveket használta fel, amelyek segítettek megrajzolni a tárgyalt időszakban a társadalmi-gazdasági, politikai, ideológiai elnyomás, a szovjetellenesség, a nemzeti ellenállás különböző aspektusait. Hasonlóan szűk keresztmetszetű a moldovai állambiztonsági szervek történetével foglalkozó szakirodalom, körükből kiemelendők Valeriu Pasat⁴ munkái,⁵ amelyek segítségével Malacenco a szaklevéltá-

4 = Valeriu Pasat (1958) történész, akadémikus, diplomata, nemzetbiztonsági miniszter, politikus.

5 = Pasat, 2011; 1994.

ri iratokat összevetve tisztázta a szovjet biztonsági szervek szerepét a moldovai szovjetesítés korai időszakában, a Szovjetunió káderpolitikájának sajátosságait a moldovai NKGB–MGB létrehozásában. A moldáv kutató számára nem jelentett nyelvi problémát a vonatkozó orosz szakirodalom tanulmányozása, így többek között Nyikita V. Petrov⁶ munkáit⁷, kivált a kelet-közép-európai államokra vonatkozó történeti adatokat, szakfogalmakat vetette össze a szaklevéltári forrásokkal. Malacenco hasonló céllal fordult Pavel Moraru munkái felé, amelyekből intézménytörténeti adatokat emelt át, illetve kellő szakmai kritikával saját kötetében ki is egészítette a vizsgált időszakban azokat a szervezettörténeti hiányosságokat, amelyek a történésznél még fennálltak.

A szakirodalmi feldolgozások mellett gazdag levéltári anyagot használt fel, elsősorban a Moldovai Köztársaság Hírszerző és Biztonsági Szolgálatának Levéltárából (Arhiva Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova, ASISRM) a moldovai NKGB–MGB szervezési dossziéit. Hangsúlyozni kell, hogy a kutatómunkát nehezítette az iratok visszaminősítése, de ezt a monográfus végül sikeresen megoldotta. A témaválasztásból adódott, hogy Malacenco a Securitate Irattárait Vizsgáló Országos Tanács (CNSAS) levéltárában is kénytelen volt kutatni, hiszen 1944 közepén a hadi helyzet miatt Moldovában újból szovjet visszarendeződés történt, így a román szakhatóságok hangulatjelentései a szovjet biztonsági szervek helyiekkel szembeni magatartásáról, a kötelező lefoglalásokról, erőszakos intézkedésekről szóltak. További köztörténeti, politikatörténeti részletekkel egészíthette ki a szerző feldolgozó munkáját a Moldovai Köztársaság Nemzeti Levéltárában (Arhiva Națională a Republicii Moldova, ANRM) feltárt irategyüttesekkel. Az NKGB–MGB moldovai szervezettörténetét a Társadalompolitikai Szervezetek Levéltárában (Arhiva Organizațiilor Social Politice a Republicii Moldova, AOSPRM) azonosított dokumentumok alapján egészítette ki, illetve részletesen feltárta az NKGB 1944. szeptemberi, Chișinăuba való felállításának folyamatát.

Különös értékkel bír az az összehasonlító elemzés, amelyben a szerző levéltári dokumentumok alapján összevetette az NKGB Besszarábiában 1944-ben végrehajtott szervezetépítő lépéseit a balti államokban ugyanabban az időszakban bekövetkezett visszatéréssel, illetve létrehozásának módjával. Meglepő azonosságokat állapított meg. A harcok idején egy, a fronthoz közeli településen állították fel az NKGB parancsnokságát, és egy néhány tucatnyi tiszttel működő műveleti csoport tevékenykedett a hadműveleti területen. Hasonló szervezetépítési ütemezettséget állapít meg a történész Moldova és a balti államok területén. Az alapos forrásfeldolgozás lehetővé tette Malacenco számára korábban nem ismert szervezettörténeti sajátosságok kimutatását, így többek között azt is, hogy a moldovai NKGB–MGB szervezeti

6 = = Nyikita Vasziljevics Petrov (1957) a szovjet titkosszolgálatok vizsgálatára szakosodott történész.

7 = = Petrov, 2008; 2011.

ábráján nem létezett a Katonai Kémelhárítás 3. Igazgatósága, míg a szovjet NKGB-MGB-ben igen.

A szerző a szakma egy régi adósságát törlesztette azzal, hogy az 1946 tavaszán végrehajtott többlépcsős szervezeti átalakítást részletesen elemezte, kimutatva minden mozzanatát annak, ahogyan az NKGB (Állambiztonsági Népbiztosság) MGB-vé (Állambiztonsági Minisztérium) változott, összhangban Moszkva irányelveivel. Malacenco a káderpolitika elemzésével nagyon pontos képet fest a háború utáni hivatásos állomány összetételéről, arra a következtetésre jutva, hogy jelentős részüket – főleg szlávajkúakat – a szovjet birodalom különböző részeiről vezényelték Moldovába, és elhanyagolható volt a helyi lakosság soraiból alkalmazottak száma, ők éppen csak annyian voltak, hogy segítsenek a nyelvi problémák áthidalásában, illetve a helyismeretükkel segítsék elő az intézmény működését.

Az értekezés harmadik részében a szerző a régi-új moldovai állambiztonsági szervek tevékenységét ismerteti, részletesen bemutatva az elnyomó szerep mellett a szovjet típusú társadalommá alakítás módszertanát is. Így a hazatérők szűrésétől a parasztság megfélemlítésén át a gyerekek és fiatalok, illetve az értelmiségiek meggyőzéséig minden lehetséges műveleti eszközt elemez. Így teljesen érthetővé teszi a kritika számára azt a működési elvet, amellyel az elfoglalt területet szovjetizálták.

Malacenco műve valóban úttörő alkotás, iránymutató tudományos értékű kezdeményezés mind a moldovai feltáró munkák, mind a hasonló sorsot megért, bekebelezett államokkal kapcsolatos kutatások vonatkozásában. Módszertanilag a forrásapparátus szerteágazó, alapos levéltári kutatásokra épül a szervezettörténet, és ebből a szempontból a politikatörténetet megvilágító munka eredetisége kétségbevonhatatlan. Pontosan ez a forrásgazdagság eredményezi azt, hogy az eddig ismeretlen személyek ismertté váltak, és visszakeresésüket egy ilyen munka esetében egy névmutató rendkívül megkönnyítette volna. Mindezek mellett a kötetben való tájékozódást szintén segíthette volna egy névmutató elhelyezése. Összességében elmondható, hogy az *Instituționalizarea puterii sovietice în RSS Moldovenească în anii 1944–1946: contribuția organelor NKGB–MGB* című kötet hitlessége és eredetisége abból is fakad, hogy korábban nem születtek olyan tudományos munkák, amelyek alapos szaklevéltári forrásokat használtak volna fel az állambiztonsági szervek szerepének elemzéséhez. Így a Moldovai SZSZK-ban az 1944–1946 közötti időszakban paradigmaszerűen elemezte a szovjet kommunista hatalom intézménysülésének sajátos módszereit és eszközeit, ezzel pedig a korszak és e jelenség feldolgozását akadémiai szintre emelte.

== == Hivatkozott irodalom == ==

Pasat, 2011

Pasat, Valeriu: *RSS Moldovenească în epoca stalinistă, 1940–1953*. Cartier, Chişinău.

Pasat, 1994

Pasat, Valeriu: *Трудные страницы истории Молдовы 1940 – 1950 гг.* Terra, Москва.

Petrov, 2008

Петров, Никита В.: *Сталин и органы НКВД-МГБ в советизации стран Центральной и Восточной Европы. 1945–1953 гг. Stalinisme en Sovjetisering 1945 –1953: Een studie van archiefmateriaal over Stalin, de NKVD-MGB, Duitsland en andere landen in Centraal- en Oost-Europa*. Amsterdam, PhD thesis.

Petrov, 2011

Петров, Никита В.: *По сценарию Сталина: роль органов МВД и МГБ СССР советизации стран Центральной и Восточной Европы. 1944 – 1953 гг.* Росспэн, Москва.

Kulcsszavak

=====

KGB, Szovjetunió, Moldova

= Confronting the Past =

**The First Steps in Exploring the Legacy
of State Security in Moldova**

/// A BOOKREVIEW ON

Alexandru Malacenco: *Instituționalizarea puterii sovietice în RSS Moldovenească în anii 1944–1946: contribuția organelor NKGB–MGB* [The Institutionalization of Soviet Power in the Moldavian SSR in 1944–1946: the Contribution of NKGB–MGB]

Chișinău, 2022, 204 p.

In his book, the author defined the chronological starting point as March 1944, when the Red Army troops invaded the territory of Bessarabia and the party and the Soviet security services penetrated the state apparatus, signaling the restoration of the Soviet regime. The second half of 1946 marks the end of the time frame. During this period, the intensive reform of state institutions took place in the Soviet Union, which included the transformation of the People's Committee for State Security (NKGB) to the Ministry of State Security (MGB). This did not only mean the renaming of the institution, but also a profound reorganization, the transition from war to the period of peace, that is, the adaptation of the Soviet state to the post-war reality. In his research, the author examined these processes, focusing on the territory of the Moldavian Soviet Socialist Republic.

Malacenco sought to clarify the role of the NKGB-MGB in Sovietization and the institutionalization of Soviet power in the Moldavian Soviet Socialist Republic.
